

язычных дипломатических актах, совершенно справедливо высказывались еще в свое время известные исследователи истории тюркских литературных языков А.Н.Самойлович и Ф.Е.Корш. Комментируя грамоты, помещенные в качестве иллюстрации в сборнике по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР, А.Н.Самойлович пишет: «Восточные документы-ярлыки (!), исходившие из Бухарского ханства, писаны на таджикско-персидском языке, а грамоты хивинского происхождения – на хивинско-узбекском литературном языке и на персидском. Грамота Ивана и Петра Алексеевичей писаны на литературном татарском языке той эпохи, представляющем соединение литературно-языковых элементов чагатайских и османо-турецких с элементами живого татарского языка...» [7]. Известно также аналогичное высказывание Ф.Е.Корша на основе анализа языка «Манифеста Петра I» [4; 6].

Среди дипломатических актов довольно большое место занимают грамоты и письма, отражающие русско-казахские отношения.

В I-половине XVIII в. активизируется также переписка императрицы Анны Иоановны с киргиз-кайсаками, которая привела, как известно, к принятию частью казахов Малого Жуза во главе с Абулхаир ханом российского подданства в 1731 г.

Эти дипломатические акты относятся к периоду 1730-1742 гг. и в большинстве своем они отложились в фондах Архива внешней политики России (АВПР). Среди них имеются материалы, исходившие из Москвы, а также письма, написанные от имени казахских ханов, биев и султанов. Характерно, что по языку документы, исходившие как из Москвы, так и от казахов, почти идентичны. Это говорит о том, что среди казахов была распространена в этот период поволжская золотоордынская традиция делового письма. Эта традиция поддерживалась также в значительной степени письмоводителями-татарами, служившими у казахских старшин [6; 54].

Среди этих документов нами были исследованы в частности следующие документы:

- 1) Жалованная грамота от императрицы Анны Иоановны старшине киргиз-кайсацкой орды Абулхаир хану. 1731 г. (АВПР, ф. Киргиз-кайсацкие дела, д. 4, л. 1);
- 2) Грамота, посланная Абулхаир хану. 1731 г. (АВПР, ф. 122, 1730-1731 гг., д. 1, л. 163 об.);
- 3) Письмо Абулхаир хана (АВПР, ф. 122, 1730-1731 гг., д. 1, л. 45 об.);
- 4) Присяжный лист хана Абулхаира и других султанов, батыров, биев и старшин Малого, Среднего и Большого жузов (АВПР, ф. 122, 1742 г., д. 4, лл. 158-169);
- 5) Веление императрицы Елизаветы Петровны Нурали хану. 1750 г. (ГАОО, ф. 3, оп. 1, ед. хр. 21);
- 6) Письмо Абулхаир хановой Пупай ханше. 1749 г. (ГАОО, ф. 3, оп. 1, ед. хр. 21);

7) Письмо киргиз-кайсацкого Барак-султана. 1775 г. (ГАОО, ф. 6, оп. 10, ед. хр. 3433) и др.

Язык документов как исходивших из Москвы, так и написанных в казахской среде, в своей основе (диалектная база) является татарским. Что касается традиционной части, то в ней преобладают огузские языковые черты по сравнению с древнеуйгурскими и карлукскими. Эту особенность языка дипломатических актов начала XVIII в. мы связываем с активизацией русско-иранских дипломатических сношений и со стремлением и привычкой писцов выражаться «по-османски».

По структуре наиболее полным и совершенным среди исследуемых документов является Жалованная грамота императрицы Анны Иоановны Абулхаир хану (1731 г.). Богословская формула в этом документе передается в следующем варианте: Хэзрәте хак жәллә вә гали хэзрәтләрәнен ләтыйф эхсанилә «Милостью и благодеяниями великого и величественного бога». Адресант: Без шәүкәтлү вә кодрәтлү олуг падишаһ Анна Иуануна импиратритса вә жөмлә Русның истиклял көллә хөкемдары «Мы великая и могущественная государыня Анна Иоановна императрица и самодержица всея Руси».

Имя адресата: кыргыз казак урдусының Әбүлхәйр ханга вә барча казак гъәскәренәң аксакаларына «киргиз казахской орды Абулхаир хану и всем аксакалам казахских войск».

Характерно употребление общественно-политической и дипломатической терминологии: элчи «посол», элчи башы «глава посольства». Элчиләрәненз Котлымәт Куштай углы вә Сәидкөлий Кундай углы «Ваши послы Кутлумет Куштаев сын и Саидкулий Кундаев сын»; гъәскәренәң вә йортың берләң «со всем войском и владениями»; табгъ «подданный», табгъ улмақ «быть подданным» и др.

Часть этих документов отложилось в Оренбургском областном архиве, так как во второй половине XVIII в. дипломатические и торговые связи велись уже через новый военно-административный и торговый центр России на Востоке – через город Оренбург. В этом областном архиве отложились также большое количество образцов переписки русской администрации с казахскими ханами, султанами, батырами и беями, относящимися к концу XVIII-го и I-половине XIX вв. Среди них письмо-донесение султана Мяти Мухамметгалиева (1827 г.), рапорт султана Алтына Нурумова (1849 г.) и др.

В заключении хочется отметить, что все то, что здесь сообщалось, и то, что вошло в мои несколько монографий, никак пока еще не охватывают тех многочисленных письменных источников, которые хранятся в архивных фондах городов, таких, как: Москвы (РГАДА, АВПР), Казани, Уфы, Оренбурга, Махачкалы и др. Нас эти документы интересовали в основном в языковедческом аспекте. А в них же еще история, историческое прошлое наших народов. А, как известно, кто безразличен к своей истории, у того народа нет будущего.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белокуров С.А. О посольском приказе. - М., 1906.
2. Благова Г.Ф. О языковой ситуации в тимуридском Мавераннахре (рубеж XV-XVI вв.) // TURCOLOGICA. 1986. – Ё., 1986.
3. Григорьев В.В. Русская политика в отношении к Средней Азии. – СПб., 1874.
4. Корш Ф.Е. Универсалы Петра Великого к буджацким и крымским татарам // Древности восточные. – М., 1893.
5. Самойлович А.Н. К истории крымско-татарского литературного языка // ВНОТ. 1927. - № 7.
6. Тумашева Д.Г., Усманов М.А., Хисамова Ф.М. Старотатарская деловая письменность и историческая диалектология // Проблемы диалектологии и лингвогеографии тюркских языков. – Уфа, 1986.
7. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. ч. 1. Л., 1932.

Е.АБАҚАН

(Алматы)

ТІЛДІҢ ХИҚМЕТІ – ТІЛТАНЫМ НЕГІЗІ

В статье рассмотрены способы связи между конкретным значением и знаковыми особенностями языка. | *Bu makalede dilin yazı şekli ve esas anlamı arasındaki irtibatın hususiyetleri işlenmektedir.*

Түркі халықтарының мәдени болмысы – адамзат мәдениетіндегі ерекше қайталанбас құбылыс. Түркілердің бейнелі де көркем тілі, тарихы терең жазу мәдениеті олардың жалпы мәдениетінің даму деңгейін байқатса керек. Тілдің тарихи сипаты қоғамдық ойдың жетілуімен қоса сол қоғамның тарихи қалыптасу жолы мен жағдайын да аңғаруға мүмкіншілік береді. Бүгінге дейін тілдік зерттеулерге саясат ықпал жасап келді, оның көне тілдік мәдениетіміздің терең әрі ауқымды сипатын жасауға кедергі келтіргені жасырын емес. Түркі өркениетінің тарихи-мәдени кеңістігін ескермейтін үстірт, көшірмелі тілдік зерттеулер әлі де жазылу үстінде. „Руналық,, түркі жазуына туыс „кирилица,, жазуын, туыс латын жазуына ауыстыру жөнінде науқаншыл бастаманың ғылыми негіздемесі жасалмай отыр. Түркологиялық тарихи зерттеулердің өзектілігі мен маңыздылығы осы тұста байқалуы тиіс еді. Қазақ терминжасам жүйесінің ғылыми негізделуі де кешенді ғылыми тілдік зерттеуді қажет ететін көкейкесті мәселенің бірі.

Тіл адамның дерексіз ой тую қабілеті негізінде қалыптасатын күрделі психофизиологиялық құбылыс, сондықтан тіл хиқметінде (философиясында) дәстүрлі лингвистикалық тәсілдермен қатар, логикалық және семантикалық тәсілдерді қолдану қажет. Түркологияда түркі тілдерінің деректерін мағыналық-таңбалық және типологиялық тұрғыда пайымдау дәстүрі қалыптаспағанын ашық айту керек. Тілдік зерттеудің парадигмасы лингвистикалық, тарихи, мәдени, философиялық, мағыналық, таңбалық, грамматологиялық негізде анықталған жағдайда ғана әлем тілдерінің сыры мен қыры жан-жақты танылмақ. Түркі тілдерінің, оның ішінде қазақ тілінің де жүйесіне үлкен әсері болған *абстракттылық-символдық таңбалардың* мәнісі мен қызметі талданып, тілдің таңбалық-символдық табиғаты бар ұғымдардың тілдік жүйені қалыптастыруы мүмкін деген ғылыми болжам айтуға болады. Мақаланың мақсаты тілдің мағыналық-таңбалық табиғаты мен мәдени-онтологиялық негізін саралау.

Тілдің дыбыстар хаостан өздігінен пайда болып, аморфты кезеңнен жүйелілікке өтуі туралы көзқарас нақты тексеруді қажет ететіні ертеден-ақ белгілі. Тіл адам санасынан туындайтын жүйелі құбылыс, оның абстрактылы-ассоциативті және таңбалық-символдық табиғаты тіл мен сананың арақатынасына ғана тәуелді болады. Қазіргі әлемдік тіл білімі фонологиялық өзгерістердің қызметін бағалап келді, сондықтан сөз бен ұғымның, ұғым мен таңбаның мағыналық қырларына аса үлкен мән берілмей келді. Мұндай көзқарастың кері ықпалы тіл табиғатын мағыналық-таңбалық тәсілдерді кешенді түрде қолданғанда айқын сезіледі. Тілдің таңбалық табиғаты, дыбыстың, ұғымның және таңбаның арақатынасы мүлдем ескерілмеген құбылыс. Әлем тілдерінің ортақ сипаттары семантика-семиотикалық зерттеуде ғана анық байқалуы мүмкін. Тілдердің жақындығын да, тілдердің дамуын да белгілі бір лингвомәдени кеңістіктің шеңберінде ғана түсіндіре алмайтынымызды уақыттың өзі көрсетіп отыр.

Тілдің мәдени қырларын тануда белгілі бір шарттарды ұстану қажет. Ең бастысы, қазіргі әбден дамып-жетілген сөздердің сыртқы бейнесі мен мағынасын көне замандарда қалыптасқан таңбалар жүйесімен байланыста қарау қажет. Қазіргі тіл білімі сөздердің құбылмалы сыртқы тұлғасы (ол, негізінен, дыбыс) мен біршама тұрақты мағынаға қарап, адамзат тілінің болмысын саралауды көздейді. Ал, біздіңше, тілдегі көне элементтердің мәнін адамзат бір кезде қолданған таңбалық жүйеден, яғни абстрактылық таңбадан іздеу қажет. Тіл онтологиясының принциптері мен тәсілдері қалыптаспаған жағдайда релятивистік көзқарастардың орын алатыны заңды құбылыс

Тіл білімінің екі негізгі бағытының бірі тілдің грамматикалық, формальды бағытын зерделейді, ал екіншісі тілдің таңбалық табиғатын, яғни тілдің философиялық мәселелерімен айналысады. Осыдан тіл зерттеулерін шартты түрде таза лингвистикалық және лингвофилософиялық деп танымыз. Біріншілердің қатарына көптеген грамматикалар, сөздіктер, тілдің жалпы мәселелерін қамтымайтын шығармалар кіреді. Мұндай зерттеулер тілдің қалыпты жүйеге түсуіне, нормалануына зор ықпалын тигізгені белгілі. Ал философиялық зерттеулер болса тілді әмбебап жүйе ретінде қарастырып, адамзат тіліндегі ортақ заңдылықтар мен принциптерді іздеумен айналысады. Батыстың тіл философиясы Ф.Бэкон Р. де Карт, Дж. Локк, Г.В.Лейбниц т.б. ғалымдардың еңбектерінен басталды. Олардың жазған эмпиризм, рационализм сияқты ілімдері адамзатқа ортақ әмбебап тілге арналған еді. Мұндай ілімдер жер бетіндегі тілдердің ортақ грамматикалық сипаттарына негізделген. Бір кезде аналитикалық геометрия, логикалық